

A FELEDÉS ELLEN

Szarajevó – a század legnagyobb művészi témája

VIDOSLAV STEVANOVIĆ

Nemigen tudnám önöknek leírni, mennyire megrendültem előző szarajevói látogatásom alkalmával, amely az első volt a háború után, tíz esztendő után az első. Egy hónap múltán újra itt vagyok Szarajevóban – és megint izgatott vagyok, mind emberileg, mind művészileg. Bertolucci mondta – és én egyetértek vele ebben –, hogy Szarajevó századunk legnagyobb művészi témája, és hogy éppen ezért nem tud vele megbirkózni. Ez a téma magába sűríti civilizációnk minden baját és ellentmondását, annak erejét, de tehetetlenségét is.

Bertoluccitól eltérően én már nyolc évvel ezelőtt próbálkoztam ezzel a témával. Sohasem voltam elégedett önmagammal és az írásaimmal, de különösen elégedetlen vagyok ezzel a Szarajevó-regényemmel. Viszket az ujjam, hogy visszatérjek ehhez a témához – és meglehet, hogy ez hamarosan meg is történik.

Néhány nappal ezelőtt olvastam egyik genetikus barátom, jelentős tudós-ember írását. Ebben megpróbál kilépni a szakterületéről, s a tudományos ismeretek alapján arra keresi a választ, hogy vajon az emberi természet mélyén, a génekben található-e az, amit destrukciónak és gonoszságnak nevezünk, ami a világunkat és saját magunkat is szétrombol. Más szóval, vajon a gonoszság az ember természetéből következik-e, vajon gyógyíthatatlan-e? A következtetés az, ha jól értettem a szöveget, hogy a géneknek kettős üzenetük van. Az egyik, hogy ők a halhatatlanság hordozói, s mindannyiunknak egyéni és általános halhatatlansága van, amely a génekben rejtőzik. A másik pedig, hogy nincs semmilyen tudományos bizonyítéka annak, hogy a gonoszság, a destrukció, az erőszak az ember természetéből következik. Mint ahogyan, az igazság kedvéért, nem létezik ezzel ellentétes tudományos bizonyíték sem.

A regionális PEN klubok 2000 őszén Szarajevóban megtartott értekezletén elhangzott beszéd

Ezek alapján én arra a következtetésre jutottam, hogy mindazzal kapcsolatban, ami velünk történik, vagy nem történik, csupán egy fajta szabadságról, vagy ha úgy tetszik, a szabadság lényegéről van szó. Tehát a választás lehetőségéről beszélhetünk. Vajon a rosszat és a rombolást, vagy a jót és az alkotást akarjuk-e? Ez az, amit egyes vallások szabad akaratnak mondanak, mi viszont nevezhetjük a jogunknak, és talán az átkunknak is.

Mostani életünk legfőbb kérdése, de az utóbbi tíz–húsz évben – és persze, azelőtt is ki tudja, hányszor – a Balkán és a volt Jugoszlávia alapvető kérdése éppen így vetődik fel. Mint a jó és a rossz, a destrukció és a konstrukció közötti választás kérdése. Sajnos, az emberek sokasága különböző kifogásokkal a destrukció, a gonoszság mellé állt. Úgy vélem, az irodalom kötelessége, hogy elmondja ennek egész történetét – és hogy többször is, különféle módon mondja el.

A JÓ ÉS A ROSSZ

Ha az egyszerű embereknek el is kell felejtetniük a múltat, hogy éljenek; ha a politikusoknak feledniük kell, hogy ne vonják őket felelősségre, az íróknak ebből semmit sem volna szabad elfelejtetniük. Legalábbis néhánynak közülük, legalábbis azoknak, akik a művészetüket sorsként és kötelességként élik meg. Emlékeztetniük kellene arra, ami volt. Nem azért, hogy megakadályozzák a dolgok megismétlődését – ilyen szempontból az irodalom valóban tehetetlen, s ez mindannyiunk fájdalma, akik írunk –, hanem hogy rámutassanak a jó és a rossz, az emberi és az embertelen közötti különbségre. A halhatatlanságunk és az öngyilkosságra való perverz hajlamunk közötti különbségre.

Amit kítűztek számunkra, nem csupán politika volt, habár nem volt mentes a politikától. Nemcsak az a kérdés vetődött fel, hogy melyik politikai pártot választjuk, vagy melyik nemzethez tartozónak valljuk magunkat, hanem elsősorban az, hogy vajon védeni fogjuk-e civilizációnk alapvető értékeit, amelyeket olyan természetesnek tartunk, s amelyekről olyan természetesen megfeledeztünk. Vajon tartjuk-e magunkat az ősi bibliai parancsolathoz: „Ne ölj!” Vajon védeni fogjuk-e az egyszerű és fontos dolgokat, mint amilyen a szeretet, a barátság és a tolerancia? És vajon felfogjuk-e végre, hogy ezek már többé nem csupán társadalmi kérdések, sem politikai viszonyok, hanem ennek a világnak a létkérdései?

Jómagam – akárcsak sok barátom is – választottam. A gonosz ellenében, a jóért élni. A rombolással szemben az alkotásért lenni. Néhány barátom halott, néhány pedig szétszóródott a világban, hozzám hasonlóan hontalan. Azért, mert intellektuális elkötelezettségünket a gyakorlatban alkalmazva arra a következtetésre jutottunk, hogy a gonosz ellen elsősorban saját énünkben, önmagunkból kiindulva kell küzdenünk. A mi korunk kórját, legnagyobb baját

nacionalizmusnak hívták – és még mindig ez a neve. Békeidőben a nacionalizmus általában politikai vélemény, gyakran egyhangú és unalmas. Háború és gyűlölet idején a nacionalizmus halálos fegyver. Egyéneket és közösségeket gyilkol. Ellene, szerintem, küzdeni kell mind a háború, mind a béke idején, különösen itt nálunk a Balkánon, különösen itt nálunk a volt Jugoszlávia térségében.

Így hát a barátaimmal úgy határoztunk, hogy először is és mindenekelőtt a szerb nacionalizmussal kell szembeszegülnünk. Mert szerbek vagyunk. Mert szerb nyelven írva a szerb kultúrát és a szerb hagyományokat védjük. Amit csak elmondhattunk ezzel kapcsolatban, elmondtuk. Nem hallgattak meg bennünket a kortársaink, nem éreztük jól magunkat a saját polgártársaink között, nem sok jóban volt részünk annak a népnek a soraiban, amelyhez tartoztunk, de elmondtuk a véleményünket.

Természetesen nem a szerb nacionalizmus volt az egyedüli. Más nacionalizmusok is voltak, vele egyidejűleg kialakuló, vagy valamivel később és más módon jelentkezők – és olyan romboló erővel, amely nem volt egyforma mindenütt. Halottak százezrei és elköltözöttek milliói jelentik az egyik következményét ezeknek a nemzeti játékoknak, amelyek ma olyan szokványosak és periodikusak a Balkánon, mint valamikor Európában voltak. Szeretném emlékeztetni önöket és magamat is a mi mostani és jövőbeni kötelességünkre, hogy ne engedjük mindezt feledésbe merülni.

NEMZETI ELITEK

És hogy ez ne menjen feledésbe, meg kell mondanunk, először önmagunknak, s utána másoknak is, hogy ki készítette a nemzeti terveket, amelyek magukban foglalták vagy propagálták a gyűlöletet, az erőszakot, a háborúkat és etnikai tisztogatásokat, mindazt, aminek Sarajevó a jelképe és legfőbb témája. Nem a parasztok tették ezt az eldugott falvakban, nem a munkások a gyárakban, amelyek leálltak a termeléssel, nem a vasárnaponként templomba járó öregasszonyok, és nem az egyetemisták, akik majd holnap külföldre mennek. A nemzeti értelmiség tette ezt, azoknak az értelmiségieknek a többsége, akik kizárólag csak egyetlen nemzethez tartozóknak és e nemzet érdekvédőinek tartják magukat. A nemzeti politikai elitek tették ezt, amelyek semmi jobbat nem tudtak, mint elfogadni ezeket a projektumokat és alkalmazni őket a terepen. Ezek a projektumok váltották ki a háborúkat, amelyek bestiálisak voltak, mert e projektumok rosszak voltak, és a kivitelezőik gyakran rögeszmések voltak. Itt az ideje – és mindig itt lesz az ideje – a figyelmeztetésnek, hogy ezt nem szabad elfelejtenünk, legalábbis nekünk, akik mindezek ellen voltunk.

Üdvözlünk kell minden lépést a béke felé, minden erőfeszítést, amely tartós biztonságot szavatol Délkelet-Európában, az új világ kiépítésének minden kísérletét. Segítenünk kell az emberek és népek közötti régi viszonyok, új tolerancia és jövőbeni szeretet kialakításában. Mint ahogyan eddig sem tettük, ezután sem fogunk gyűlöletet és bosszút hirdetni. Semmiképpen sem mondhatjuk azonban azt, amit a nemzeti értelmiség és a nemzeti politikai elit mond majdnem minden környezetben: „Nem, semmi sem történt; egyénileg senki sem bűnös, egy kicsit mindenki részt vett a bűntettekben; volt, ami volt; úgy történt, mint valamilyen természeti kozmikus jelenség.” Bizony, nem kozmikus jelenség, hanem saját termékünk volt mindez. Ismertek a tervezők, a vállalkozók és a kivitelezők, tudjuk a gyilkosok nevét, és azokét is, akik a háttérből súgtak nekik. Ha ők tudják, hogy mi tudjuk, holnap talán kevésbé hangoskodnak és kevesebbet ártnak majd.

Még egyszer emlékeztetném önöket is, magamat is a genetikus barátom szövegének következtetéseire. Az a lényeges dolog, amit a génjeinkben hordozunk, nem valamilyen örökletes balkáni gonoszság, vagy unokánk orrának a formája, sem az a képesség, hogy szonetteket írunk – hanem a halhatatlanság. Semmiképpen és semmivel sem szabad elveszítenünk az emberiségünkben rejlő emberfeletti szikrát. Ez az egyedüli értékünk, amink van. Bármennyire is erőtlen, bármennyire is halk, bármennyire is szembesülünk naponta gyengeségének a korlátaival, az irodalom az a művészet, amely az emberi értelemmel társulva fenntarthatja ezt az isteni tüzet az öröklét oltárán.

KARTAG Nándor fordítása